

A tételöm ~ tételēm tájszavunk korábbi jelentéséhez. *Tënnap úta tételöm van rajtam. Nincs sëm Mihő sē kedvem* – mondták régebben Alsómocsoládon azok, akik levertek, fásultnak, tehetetlennek érezték magukat. A *tételöm ~ tételēm* szavunk azért tekinthető különlegesnek, mert keletkezésének okait, körülményeit nem ismerjük; továbbá az is, hogy nem szerepel a dél-dunántúli tájszótárakban és az ÚMTsz. szavai között sem.

A *tételöm ~ tételēm* eredetének vizsgálatában kiinduló pontunk az lehet, hogy a *tétel* és a *tétell* (MihTsz., ÚMTsz.) ige 'tett, cselekedet' jelentésű és – általában – valamilyen rossz, elítélendő cselekvésre vonatkozik. Például: *Az a sok lopás mind az ű tétellék v^uot.* – *Em má mⁱégis csunya et tétell v^uot tüled.* KISS JENŐ a szómagyarázatomhoz fűzött lektori véleményében megemlíti, hogy „Az ÚMTsz. Mihályiból közli a szóvégén hosszú *-ll*-es alakot, ezt én nem tudom megerősíteni. A Mihályi tájszótárban azért szerepel hosszú *-ll*, mert a többes szám 3. személyű birtokos személyjel előtt [...] megnyúltak bizonyos mássalhangzók (pl. *házzo* = házuk), s erről van szó a példamondatos adat esetében is.”.

Valószínű, hogy Alsómocsoládon is létezett korábban a *tétel* szó 'rossz cselekedet' jelentésben. A *tételöm* ~ *tételēm* bizonyára a *tétel*-re vezethető vissza, ugyanis itt is az elmarasztalható tett, cselekedet esetén hangzottak el az efféle mondatok: *Ennek a legénnek mindig ujan furcsa tétellei vannak. Nēm lehet eligazogni rajta.*

Morfológiai jegyek és jelentéskapcsolatok alapján a **tételēm*, **téttelēm*, **téttelöm*, *tételöm* a *tész* 'vmit cselekszik vkivel' ige tövéből jött létre a *-tel* főnévképzővel (ugyanígy a *jövetel*, *vétel*, *vitel*, *étel* stb.). A *-tel* képző csak az ősmagyar korban volt termékeny; tehát a vele képzett szavak is ősiek (vö. D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története. Bp., 1958. 86; UŐ, Az igeképzés. In: TNYt. I: 196).

Egyelőre azonban rejtély, hogy a *tételēm* miért válhatott negatív konnotációjú szóvá. Viszonyításunknak az alapja az, hogy a *tétt*-et önmagában – szóhangulat tekintetében – neutrális értékű lexémának tekinthetjük. A néphit, a hiedelemvilág ismeretanyagában találtam olyan adatokat, utalásokat, amelyek megvilágíthatják a *tételēm* tájszó korábbi jelentését.

A *tételēm* ~ *tételöm* a rontás és rontáselhárítás fogalmkörével lehet kapcsolatban. A hiedelem szerint *tételēm* ~ *tételöm* volt azon, akit ártó szándékkal, babonás cselekedettel (vagy szöveggel) valaki megrontott, s ennek következtében vált a „megrontott” személy rosszkedvűvé, fásulttá, szinte cselekvőképtelenné. Azt nem tudjuk, hogy a mai tájszó jelentéséből mikor és miért törlődött (veszett el) a 'babonás cselekmény és következménye' jelentésmozzanat. Valószínűnek tartom, hogy a babonák, hiedelmek visszaszorulásával párhuzamosan az ide tartozó fogalmak (*rontás*, *rontás rátevése*, *rontás levétele*, *boszorkány*, *megöntés*, *szépasszony*, *tündér*, *szemmelverés*, *főkény elküldése* stb.) kiszorultak a nyelvhasználatból, és ma már ismeretlenek a mai fiatalok, középkorúak körében. Így elhomályosult a *tételēm* korábbi jelentése, de a babonák világához tartozását máig megőrizte a szó negatív hangulati értéke. Korábban úgy vélhették az emberek, hogy a *tételēm* ~ *tételöm*, vagyis a rossz közérzet, a tehetetlenség rontás eredménye; s ezt ártó szándékkal rakják rá, teszik rá valakire. Megszabadulni csak úgy lehet ettől, ha valaki (hozzaértő személy, például tudós asszony, javasasszony) rontáselhárítással leveszi az érintett személyről. A 'cselekedet'-nek, a 'tett'-nek tehát egyaránt szerepe van a „folyamat” elején és végén!

Milyen érvek szólnak amellett, hogy a *tételēm* ~ *tételöm* tájszó eredetét megvilágító adatokat a hiedelemvilágban (a babonák és a rontás fogalmköreiben) kell keresnünk? Mindenekelőtt az, hogy a szóval kifejezett állapot közvetlen okát nem ismerték, így valamilyen külső tényezőre kezdtek gyanakodni. Arra, hogy a nem kívánt helyzetet valaki előidézte. A babonák világában így jöhetett szóba a rontás. A Hegyháton még a XX. század közepén is hittek az idősebb emberek boszorkányok, ártó szellemek létezésében. Gyakran fordultak javasasszonyhoz, hogy „vegye le róluk a rontást” (PESTI JÁNOS szerk., Alsómocsolád község helytörténeti adattára. Alsómocsolád, 1979. 91–108). A rontáselhárításokban mindig szerepe volt bizonyos cselekvéseknek: például a megöntésnek, ijesztésnek stb. Az igézés (szemmel verés) gyógyításában amuletteket, műanyagból készült szemeket használtak; tabuneveket mormoltak cselekmények kíséretében (DÖMÖTÖR TEKLA, A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981. 147). Rontás ellen védelmet nyújtott a füstölés és a ráolvasás is. A megöntést kísérő szömviz készítésének is megvolt a rituális cselekvéssora (i. m. 147–9).

A *tételēm* ~ *tételöm* szóhoz tartozik még etimológiája szerint a *tétemény* szó (AmTsz. 394) 1. 'Valamilyen tett, cselekedet.', 2. 'Babonás rontás, átok' jelentésben. – *Nēm tudom, hunnan gyűjt rám ez a tétemény.* Érdekes, hogy a *tétemény* szó *jótétemény* változatát – a választékos beszédben – pozitív hangulatú szóként használjuk.

A *téttelēm* ~ *téttelēm* főnév a Hegyhát nyelvjárásaiban erősen kifogásolható, rossznak minősülő cselekedetekre vonatkozik: *Ennek a gyeröknek ujan téttelmei vannak, hogy mindönkit mēgbotránkosztat.* (A *téttelēm* főnév inkább csak egyes számban használatos.)

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a *téttelēm* ~ *téttelēm* tájszó a *tész* igei alapszó abszolút *tē-* (> *té-*) tövéből keletkezhetett a *-tel* és *-m* főnévképzők hozzátoldásával. Az eredeti **téttelēm*-ből az első szótagi hangsúly nyújtó hatására keletkezhetett a *téttelēm*, egy másik irányú fejlődéssel pedig a magánhangzók közötti nyúlás eredményezett geminált mássalhangzót: *téttelēm*. – A *tész*, *tēt* szócsaládjához tartozik továbbá a *téttelēm*-mel is összekapcsolható *tétemény* szavunk.

Tájszótárainkat olvasgatva sokszor váratlanul archaikus szavakra bukkanunk. A jelentésdefiníciók általában lehetővé teszik a tájszó korábbi és mai jelentéseinek, valamint a bonyolult jelentésváltozásoknak a megértését. Előfordul azonban az is, hogy a tájszó szótári jelentésmegadása és az idézett példamondatból kikövetkeztethető aktuális jelentés között bizonyos ellentmondás feszül. Továbbá a szó mai és korábbi konnotatív jelentésében is lehet eltérés. Ez arra utal, hogy az adott szó hangulati értékének változását csak akkor tudjuk mélyebben feltárni, ha az alapjául szolgáló valóságreszletre (a korábbi denotatív jelentésre) elfogadható adatokat találunk. Ezen a ponton a szótörténeti és művelődéstörténeti kutatás a kognitív nyelvészet számára is hasznos felismerésekkel szolgálhat.

PESTI JÁNOS